

VECHIMEA CONSTRUCȚIILOR DIN LEMN ÎNCHEIAT PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Prof. Univ. Dr. RADU FLORESCU

În literatura de specialitate etnografică apare frecvent afirmația că tehnica de construcție din elementele de lemn încheiate ar constitui un aspect specific al civilizației românești populare¹. Ideea și-a găsit replica în afirmația lui Vasile Pârvan conform căreia civilizația pre și protoistorică de pe teritoriul României a fost o civilizație a lemnului.²

În schimb, în literatura arheologică, în ceea ce privește vestigiile construcțiilor relativ puțin stabile din preistorie - ca și din protoistorie - este întâlnit cu mare frecvență termenul de chirpici, prin care însă se înțeleg fragmentele de lipitură de lut adesea trecute prin foc - ardere secundară în incendiu - indiferent dacă această lipitură a fost o simplă tencuială sau umplutura pereților suportați de o structură din lemn.³

Creșterea cantității și varietății informațiilor de specialitate, mai cu seamă după al doilea război mondial, precum și lărgirea studiilor comparative, au putut preciza pe de o parte că tehnica construcțiilor din elemente de lemn încheiate nu este specifică numai teritoriului României ci întregului spațiu carpatic, precum și zonelor de pădure și silvostepă coborând din acesta, iar pe de altă parte că civilizația pre protoistorică de pe teritoriul României nu este o civilizație a lemnului, între materialele specifice acestei epoci putându-se număra atât metalul cât și ceramica, deopotrivă cu lemnul.⁴

Desigur, în cadrul acestei vaste arii carpatice de difuziune a construcțiilor din elemente de lemn încheiate se disting detalii particulare mai frecvente într-o arie sau alta, după cum frecvența și importanța fiecăreia dintre cele trei materiale amintite variază de la zonă la zonă.

Dincolo însă de aceste detalii, apare clar definit, chiar la o considerare sumară și superficială a mărturiilor de cultură materială importanța tehnocomplexului construcțiilor din elemente de lemn încheiate, precum și marea lui durată traversând mai multe epoci istorice.

În raport, tocmai de aceste realități incontestabile se ridică problema când anume au apărut construcțiile din lemn încheiate, precum și aceea a ponderii și frecvenței lor de la perioadă la perioadă și de la zonă la zonă a teritoriului României.

* * *

Pentru a-l elimina, încă de la început, orice posibilitate de echivoc, precizăm că înțelegem prin construcții de lemn încheiate toate construcțiile particulare-indiferent de dimensiuni, precum și de mobilitatea sau stabilitatea lor-la care articularea elementelor unitare se realizează prin cele trei sinteze-cepuri, uluc și pană, (nut și feder),

include în studiul nostru încheieturile în lanțuri "înclieieri". În cele ce urmează vor fii urmărite fiecare tehnică în parte în cadrul fiecărei epoci, în ordine inversă, retrospectivă, încercându-se și precizarea frecvenței și locului specific al fiecăreia în cadrul ansamblului tipologic corespunzător.

* * *

Că în secolul al XVIII-lea toate cele trei tehnici amintite erau cunoscute constituie o propoziție general, deși tacit, acceptată. Evident, cea mai răspândită dintre ele era aceea a cheutorilor românești. Celelalte, tehnica cepurilor și nut și feder, erau folosite mai ales pentru construcții specializate - recipiente, hambare, mobilier -, urbane și de curte - în timp ce tehnica cheutorilor era folosită în toate construcțiile țărănești, de la biserică la bordei.⁵

Acceptând așadar, secolul XVIII drept termen la care tehnocomplexul construcțiilor din lemn încheiat era complex constituit, trebuie, încă de la început, menționat că pentru perioadele anterioare dispunem de date diverse atât ca frecvență cât și ca valoare, distingând în această privință dovezile directe - existența unor construcții întregi sau fragmentare - cele indirecte de gradul I - prezența unor amenajări specifice între vestigiile unor construcții de tehnică nedefinită - precum și cele indirecte de gradul II - absența unor amenajări compatibile cu anumite tehnici dar incompatibile cu altele.

Cea mai apropiată atestare a tehnocomplexului construcțiilor de elemente de lemn încheiat, retrospectiv vorbind, aparține secolului al XIV-lea fiind reprezentate de bordeiele cu două încăperi și gârlici de la Vădastra și Crușovu. Pereții a două dintre construcții erau încheiați din elemente orizontale în cheutori românești, iar la a treia în uluc și pană, iar sistemul de rezistență era autonom, din furci verticale pe care rezemau cosoroabe. Au putut fi identificate gropile acestor furci, cu resturi de lemn în ele.⁶ În afara bordeiului de la Vădastra publicat în ultimul articol citat în nota 6, nu avem nici o altă descoperire care să documenteze existența unor construcții realizate în tehnicile de uluc și pană (nut și feder), sau a cepurilor, dar, întrucât în epoca de care este vorba, apar deja construcțiile de zid și instalațiile tehnice, este probabil că atât cepurile - la șarpante și mobilier - cât și tehnica uluc și pană - la instalațiile tehnice - au fost folosite.

Următoarea etapă istorică în care ne sunt atestate direct construcții din elemente de lemn încheiate, este sec. al XI-lea. La Capidava, în nivelele de la sfârșitul feudalismului timpuriu sunt cunoscute bordeie cu pereții din dulapi încheiați în cheutori românești și cu sistem constructiv independent din cosoroabe și furci.⁷ După observațiile de la Capidava și anume după faptul că numai într-un singur caz au putut fi surprinse capetele încrucișate ale dulapilor, cu tăietura clară a cheutorilor, este mai probabil că și la Garvăn pereții bordeielor din lemn erau de același tip, și nu cu capetele bânelor fixate de furci, în care caz ar fi dat împingeri spre interior și deformări adesea

primejdioase ale sistemului constructiv. Este probabil că în timp ce corpul dulapilor au ars cu alimentare relativ liberă cu oxigen, din interiorul bordeiului s-au păstrat sub formă de fragmente carbonatate capetele acestora, care erau îngropate în pământul de umplură dintre groapă și pereți, au putrezit fără să lase urme.⁸ Nici din această perioadă nu ne sunt atestate construcții încheiate prin cepuri sau în sistemul uluc și pană. Existența unor construcții durabile și complexe - valurile din Dobrogea, cetățile de la Hârșova, Cetatea Pătulului, Constantia și Pangalia - lasă loc și pentru asemenea detalii elaborate.

Din epoca romană nu ni s-au păstrat mărturii directe cu privire la asemenea construcții din elemente de lemn încheiate, dar existența unor construcții mult mai complexe cum sunt roțile miniere de scos apa din galerii, precum și sprijinele de galerii din cadre încheiate în cepuri fac plauzibilă existența unei game largi de sisteme de încheiere a elementelor de lemn.⁹

Mult mai incertă este situația din perioada de tranziție de la sclavagism la feudalism - sec. IV-IX e n. Din această vreme două observații cu privire la locuințele de suprafață din cultura Sântana de Mureș - Cerneahov apar ca deosebit de sugestive: surprinderea unor resturi de lipitură cu amprente de pari și grinzi, cantitatea mică de lipitură sau absența ei cu totul, absența - în unele cazuri - a gropilor de pari. Toate aceste observații - dovezi indirecte - ar putea atesta existența unor construcții din bârne sau dulapi orizontali, încheiați în cheutori românești. Cele câteva cazuri în care au putut fi surprinse găuri de furci, sunt evident de atribuit unei alte tehnici constructive - dovada unei mari varietăți și nu a predominării uneia sau alteia dintre tehnici.¹⁰

Lipsește aproape total informațiile cu privire la secolele VI-IX despre tehnicile de construcție din elemente de lemn încheiate, fie că efectiv nu au mai fost practicate - sau eventual doar în variante extrem de rudimentare, un argument în acest sens constituindu-l și raritatea absolută a sculelor dulgherești din fier - fie că informațiile sunt insuficiente. Ori, cum la Capidava cele mai vechi bordeie sunt căptușite cu ziduri de piatră, apare mai probabil că tehnica cheutorilor românești nu s-a conservat decât în câteva locuri, pentru a se generaliza în faza de mare stabilitate din secolele X-XI.¹¹

Din epoca dacică avem date multe și variate, uneori relativ contradictorii. Astfel pe Columna lui Traian apar construcții de scânduri bătute în cuie, dar lucru semnificativ, la colțuri, muchiile scândurilor nu sunt marcate ci scândura "curge" continuu, ca și când ar fi un element cotit.¹² Această senzație o dau dulapii sau bârnele în cheutori românești cu cozile retezate. În același sens ar pleda și descoperirea unor fundații continue din blocuri de piatră pe care în mod necesar trebuiau să se înalțe pereți la care primul element cel puțin - tălpile - trebuiau să se încheie în cheutori românești.¹³ Dacă acceptăm interpretarea propusă mai sus a imaginilor de construcții "din scânduri bătute în cuie" drept deformare a edificiilor din dulapi prinși în cheutori românești, urmează

că majoritatea construcțiilor dacice aparțineau acestui tip. În acest sens ar pleda și descoperirea mai multor locuințe de suprafață, în așezări secundare, nu în cetățile regale din munți, marcate, pe o arie relativ patrulateră, de fragmente mărunte de lipitură de lut arsă, fără găuri de furci în sol.¹⁴ Apare deci clar că în epoca dacică construcțiile din elementele lemn orizontale, încheiate în cheutori românești sunt sigur, chiar dacă mai indirect, atestate.

O descoperire, este adevărat, până acum, singulară ridică însă o problemă deosebită - este vorba de cisterna de la Sarmizegetusa construită în groapă, din pereți de lemn încheiați în sistemul uluc și pană, așezați pe tălpi de lemn masive încheiate în cheutori românești. Piesele păstrate în depozitele Muzeului de Istorie al Transilvaniei de la Cluj - Napoca sunt, din acest punct de vedere, perfect concludente. Iată însă că pe Columna lui Traian apare de asemenea o construcție prelungă, ai cărei pereți, lăsând la partea superioară goluri libere, sunt constituiți din montanți, clar desenați ca niște lezene, între care se disting panouri continui, netede, cu un profil la marginea superioară. Ar putea fi figurarea unui edificiu construit în sistemul uluc și pană, cu pereții tencuiți, pentru a asigura etanșeitatea, Pe de altă parte forma oblongă a edificiului din imagine apare similară cu aceea a construcțiilor exterioare de la Piatra Roșie, de la care s-au păstrat, de asemenea doar fundațiile din blocuri de piatră dispuse în șir continuu.¹⁵

Așadar, apare cu claritate faptul că dulgherii daci cunoșteau cheutorile "românești" cât și cele în uluc și pană. Este greu de crezut că nu practicau și încheieturile în cepuri.

Perioada Hallstatt-ului, ca și epoca bronzului nu ne-au lăsat mărturii directe cu privire la construcțiile din elemente de lemn. În schimb, lipsa lăcașurilor de furci în solul locuințelor, cantitatea mică de lipitură arsă marcând suprafața acestora precum și fragmentarea accentuată a lipiturii, toate par a fi indicații cu privire la structuri autoportante de tipul construcțiilor în cheutori "românești". Deși nu există nici măcar mărturii indirecte cu privire la existența construcțiilor din lemn în tehnica uluc și pană sau în cepuri se poate aprecia că utilajul de bronz oferea condiții tehnice suficiente pentru realizarea lor. Rămâne ca analize mai aprofundate și mai pertinente ale culturii materiale a acestor vremuri să aprecieze gradul de probabilitate al existenței unor astfel de construcții în raport cu necesitățile comunităților, generând programe specifice. Este de asemenea cert că, de exemplu, carele și roțile de care, atestate ca existând din epoca bronzului prin modelele miniaturale de acest tip, implică folosirea încheierii în cepuri a unor elemente de lemn. Dar pe de altă parte, se știe pertinent că în epoca bronzului au fost folosite și alte tehnici constructive decât cele bazate pe elemente de lemn încheiate de paianta pe schelet de lemn.¹⁶

Astfel se ajunge până la neolitic. Lunga durată a acestei epoci obligă la discriminări cronologice interne. Din neoliticul timpuriu și mijlociu nu ni s-au păstrat nici măcar mărturii indirecte cu privire la

construcțiile din elemente de lemn încheiate. În schimb, neoliticul târziu - sau neoneoliticul - este caracterizat tocmai de o tehnică a construcțiilor în lemn relativ elaborată. Astfel, locuințele cu platformă, care nu prezintă lăcașuri pentru furci sau elemente verticale ale sistemului constructiv, comportau un sistem autoportant de "cheutori românești". Utilajul de aramă relativ frecvent în această perioadă - anume topoarele de tip cu tășurile în cruce, îmbinând funcționalitatea de secure cu aceea de teslă - ar putea constitui un argument interesant tocmai în acest sens. Pe de altă parte, modelele miniatură de mobilier, la care se disinge clar netezimea articulațiilor, așa încât forma lor nu îngăduie supoziția încheierii elementelor componente prin legături, ne obligă să admitem că scaune, jilțuri, patuir înalte și mese circulare cu trei picioare, toate erau construite în tehnica cepurilor.¹⁷

Așadar, în neoliticul superior apar sistemele de construcții din elemente de lemn încheiate în tehnica "cheutorilor românești" și a cepurilor. În epoca bronzului este foarte probabil că cele două tehnici au continuat să fie folosite. Nivelul utilajului permitea și apariția tehnicii de încheiere în uluc și pană, dar nici o mărturie, fie măcar și indirectă de gradul II, nu permite afirmația că această tehnică ar fi apărut efectiv încă de pe acum. Abia în epoca dacică, avem certitudinea că au fost folosite toate cele trei tehnici - a cheutorilor românești, a cepurilor, precum și "uluc și pană". Deși nu avem mărturii în acest sens - faptul datorându-se primul rând lipsei de preocupare pentru acest aspect de cultură materială din partea arheologilor - în epoca romană nu ne sunt atestate construcții din lemn încheiat, dar este greu de crezut că cele trei tehnici nu au fost practicate atât la șarpante și mobilier cât și la construcții propriu-zise.

La începutul perioadei de trecere de la sclavagism la feudalism este mai mult decât probabil că tehnica "cheutorilor românești" a continuat să fie folosită. Deși nu există mărturii cu privire la tehnica cepurilor și la aceea a încheierii în uluc și pană, este posibil ca aceste tehnici să fi fost cunoscute și folosite în această vreme. În sec. VI-IX în schimb, avem aproape certitudinea că singura tehnică de construcții dein elemente de lemn încheiate care s-a mai păstrat a fost aceea a "cheutorilor românești" - necesitând un utilaj de metal mai puțin elaborat, masiv și prin aceasta mai ușor de obținut în cadrul nivelului tehnologic foarte scăzut specific epocii - și aceasta pe arii relativ restrânse abia în a doua jumătate a secolului le avem suficiente indicii că această tehnică s-ar fi difuzat de o manieră aproape generală. Cât despre celelalte două - cepuri și uluc și pană - abia sec. al XIV-lea programe suficient de complexe, necesitând folosirea lor. Cu siguranță însă că de-atunci ele nu au mai cunoscut fluctuații importante până în sec. al XIX-lea, când, odată cu apariția tehnicilor constructive industriale, aceste tehnici tradiționale au rămas în domeniul culturii populare.

NOTE

- ¹ Andrei Pănoiu. Din arhitectura lemnului. București, Ed. tehnică, 1977, p.7
- ² Vasile Pârvan. Getica. București, Cultura Românească, 1927, p.224.
- ³ Andrei Pănoiu. Op. cit. p. 19
- ⁴ Idem. Ibidem. P. 7. Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi. Civilizația fierului la daci. Cluj, Ed. Dacia, 1979, p. 9-10.
- ⁵ Andrei Pănoiu. Op. cit., p. 31-41, 23-25.
- ⁶ Corneliu N. Mateescu. Săpăturile arheologice de la Crușovu. MCA.III, 1957, p. 111-112.
- ⁷ Radu Florescu. Lucrul lemnului în așezarea feudală timpurie de la Capidava. Revista de etnografie și folclor, 10, 1965, 5, p. 534-535.
- ⁸ Eugen Comșa în Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn. București, Ed. Academiei, 1967, p. 33-34.
- ⁹ Aurel Sântimbreanu - Volker Wollman. Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roșia Montană). Apulum, 12, 1974, p. 259-270.
- ¹⁰ Ion Ioniță. Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România. AM., 4, 1966, p. 196-198.
- ¹¹ R. Florescu, N. Gheluță-Georgescu. Săpăturile de la Capidava. Tomitana, 7, p. 423-427
- ¹² Ion Miclea, Radu Florescu. Decebal și Traian. București, Ed. Meridiane, 1980, p. 273, 342, 437, 479.
- ¹³ D. E. Edificiul cu absidă de la Piatra Roșie: C. Daicoviciu. Cetatea dacică de la Piatra Roșie. București, Ed. Academiei, 1954, p. 50-53.
- ¹⁴ S. Dumitrescu, V. Lucăcel. Cetatea dacică de la Marța. Muzeul de istorie și artă Zalău, 1974, p. 9-11; M. Macre, I. Glodariu. Așezarea dacică de la Arpașu de Sus. București, Ed. Academiei, 1976, p. 23-30. N. B.- fragmentele de lipitură cu amprente din așezările dacice nu au fost supuse unui studiu critic comparativ, raportat la modele de tehnici constructive primitive, ci apreciate empiric și global. Din acest motiv, multe fragmente de lipitură cu amprente de nuiele nu știn dacă tencuiau pereți de gard împletit sau pereți din elemente de lemn încheiate, placate cu rabiț de nuiele pentru fixarea tencuieiilor. După temeliile de piatră și absența gropilor de furci, pare mai probabilă ultima variantă.
- ¹⁵ Hadrian Daicoviciu. Date de la Burebista la cucerirea romană. Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 166 - unde este considerată hambar; C. Daicoviciu. Op. cit., p. 45-50. Ion Miclea, Radu Florescu. OP. cit. il. 431 C. Daicoviciu. Op. cit. p. 56-58.
- ¹⁶ Ion Miclea, Radu Florescu. Preistoria Daciei. București, Ed. Meridiane, 1980, p. 96, 98, 100, 107, 124.
- ¹⁷ De la Hăbășești - cf. Vladimir Dumitrescu, Hortensia Dumitrescu, Mircea Petrescu - Dâmbovița, N. Gostar. Hăbășești. Monografie arheologică. București, Ed. Academiei, 1954, p. 176-188.